

Frits Meijering is werkzaam bij de Noordelijke Hogeschool Leeuwarden als secretaris van de Hogescholengroep Noord-Nederland en als lid van de Kenniskring Sociale Interventie. Tevens is hij als senior consultant verbonden aan het bureau Consultancy Business Education te Amsterdam.
E-mail: f.c.meijering@home.nl

Geaccepteerd mei 2003; de tekst is in nauw overleg tussen auteur en redactie ingekort en geredigeerd.

PRIKKELENDE BIJDRAGE AAN DE SOCIALE- INTERVENTIEKUNDE

FRITS MEIJERING

95

Bespreking van Andries Baarts *Een theorie van de presentie*

In de tijd dat Augustinus (354-430) bisschop was van het Noord-Afrikaanse Hippo stond deze stad bekend als een broeinest van ontucht en verderf. Corruptie, diefstal, oplichterij, overspel en bijgeloof waren normale verschijnselen. Voor het oplossen van conflicten wendden Romeinse burgers van Hippo zich vaak tot de bisschop, zelfs al behoorden zij niet tot de groep van gelovige christenen. De integere bejegening van de kerkelijke gezagsdragers boezemde meer vertrouwen in dan de rechtspraak, adviezen en oplossingen van corrupte Romeinse magistraten en advocaten. Bisschop Augustinus stond dan ook midden in het leven, dat hij maar al te goed kende. Vóór zijn bekering was hij immers werkzaam geweest als een succesvol advocaat en leraar in de retorica en had hij bij een concubine een zoon, Deodatus genaamd, verwekt.

In het boek van Baart worden activiteiten van pastores in achterstandswijken beschreven. In zekere zin treden zij in het voetspoor van kerkvader Augustinus. Zij keren zich niet af van de zondige wereld, maar zoeken de ontmoeting met mensen die zich in de marge van de samenleving bevinden. Hoofdpersonen zijn de pastoraal werker Bas en zijn vrouwelijke collega Anne. Baart volgt hen en enkele anderen op de voet. Hij reflecteert op wat hij daarbij te zien en te horen krijgt – ook nu kiezen burgers gemakkelijk voor kerkelijke functionarissen, ook nu omdat zij vertrouwen inboezemen.

KENNISMAKING MET DE PLAATS VAN HANDELING

Deze pastores opereren in oude wijken (vaak van grote steden) met een groot aantal problemen, zoals verpaupering, marginalisering, armoede, gebruik van drugs, heling van gestolen goederen, alcoholisme, agressie, drugs en incest.

De pastores ondergaan bij de start van hun activiteiten een praktijkshock. Ze worden blootgesteld aan een wereld die indruist tegen hun eigen waarden, normen en opvattingen. Deze zogeheten *exposure* vormt het begin van een intensief socialisatieproces, waarbij de pastores op een wisselende wijze in contact treden met de wijkbewoners. Ze reageren niet alleen sensitief op deze vreemde buitenwereld, maar staan ook uitvoerig stil bij hetgeen ze ervaren. Lijfelijk, psychisch, sociaal en spiritueel wordt het uiterste van hen gevergd.

In de eerste fase moeten ze afrekenen met hun eigen gevoelens en persoonlijke opvattingen om zich rustig en aandachtig te kunnen concentreren op hun omgeving. Na verloop van tijd ontwikkelen de pastores met vallen en opstaan een eigen modus om zich in deze volstrekt andere leefwereld staande te houden. Baart beschrijft op welke wijze de pastores grenzen proberen te trekken, meegezogen worden in de hectiek of traagheid van de bewoners en betrokken raken bij hun lief en leed,

lichamelijk en geestelijk lijden en bij hun vreugdes. In deze chaotische wereld proberen zij hun persoonlijke en professionele vorm te vinden

BASISMODEL VAN WERKEN

De pastores gaan een dialogische relatie aan met de wijkbewoners. Ze zijn nabij, tonen aandacht, luisteren intensief naar verhalen en nemen daar de tijd voor. Ze kijken niet op tijd, dragen doorgaans zelfs geen horloge. Ze voegen zich naar hun gespreksgenoten (de gezins-therapeut Minuchin noemde zulke aanpassing ooit *mimicry* en *tracking*). Buurtbewoners vertellen de pastores verhalen op de meest onverwachte momenten: op een bankje, achterop de fiets, in de snackbar of thuis. Via deze verhalen krijgen zij soms signalen over relatieproblemen, incest, verslaving en andere treurnis. Ze reageren daar zeer alert op. Onbevangen 'luisteren zij de ander tot spreken'. Zij oordelen en veroordelen niet; ze knopen aandachtige en trouwe relaties aan.

Om op de juiste manier in contact te komen met de wijkbewoners opereren de pastores niet vanuit een kantoorpand, maar zoeken ze de mensen op. Ze maken een wandeling op straat, nemen plaats op een bankje, leggen informeel contact, zijn te vinden in de snackbar of speeltuin, laten zich binnenroepen en ondersteunen buurtbewoners met nuttige hand- en spandiensten.

Een van de pastores vindt een aanknopingspunt door als vrijwilliger kinderwerk te gaan doen in de speeltuin. De ander vindt een hangplek in de snackbar en biedt de helpende hand bij het uitvoeren van klusjes, zoals witten of behangen. Het optreden van de pastores vertoont een zekere verwantschap met het 'vreemdgaan' van cultureel antropologen. Om toegang te krijgen tot een andere leefwereld is het belangrijk vertrouwd te raken met de subculturen en taalspelen (vgl. Wittgenstein). Elke leefwereld kent zijn eigen spelregels, zeden en gewoonten.

De pastores werken – zeker in het begin – niet planmatig, maar ondergaan bewust de situatie waarin zij zich bevinden. Zij zijn er niet op uit om resultaten te bereiken *waarvan de succescriteria vooraf bepaald zijn*. Van zendingsactiviteiten is geen sprake. De pastores weten bovendien maar al te goed, dat geestelijke onderwerpen niet in de 'losse verkoop' moeten worden aangeboden, maar zo nodig slechts aan de orde kunnen komen in het kielzog van (alledaagse) activiteiten en gespreksthemata's die bewoners zelf als urgent ervaren.

De doelrichting van hun werk is duidelijk, maar ze nemen royaal de tijd en ruimte om contacten op te bouwen, op een indringende en verfijnde wijze verweven te raken met de situatie en vullen hun activiteiten op een zeer persoonlijke wijze in.

PERSOONLIJK WERKMODEL PASTOR BAS

Geleidelijk aan tekent zich bij elk der pastores een persoonlijk werkmodel af dat gekenmerkt wordt door inkrimping van het werkveld en de uitwerking van een doelrichting. Dit echter zonder kant-en-klare beleidsdirectieven. Zo'n persoonlijke methode bestaat uit een (door Baart tot in de finesses gereconstrueerde) verzameling nietige deelhandelingen, die gezamenlijk een configuratie vormen. Kenmerkend voor beide pastores is de receptieve benadering, het maatwerk en de ruimte voor een leerproces. Zo vinden ze aanknopingspunten om samen met de buurtbewoners activiteiten te ontwikkelen. Interventies vinden overigens ook plaats door aan te sluiten en daarbij zelf het goede voorbeeld te geven, door als persoon voor te leven hoe het ook kan.

Wanneer buurtbewoners hen bespugen of verrot schelden, reageren ze geweldloos. Hoewel elke pastor een eigen werkwijze ontwikkelt, zijn er ook belangrijke overeenkomsten.

De werkmethode van pastor Bas omvat diverse strategieën zoals: focus op lichtpunten, verdringing van het kwaad (en goede herinneringen ophalen aan vroeger), samenbrengen van initiatief en vindingrijkheid van buurtbewoners (en zelfregie stimuleren), professionele zelfverkleining (en de eigen rol bagatelliseren) en zelfbekrachtiging. Zelfbekrachtiging vindt plaats doordat de pastor zichzelf percipieert als begunstigde partij en zich blij verwondert over zijn medeschepselen. Deze pastor legt de nadruk op dankbaarheid en nederigheid; excuses van buurtbewoners voor hun wangedrag worden door hem gemakkelijk aanvaard. Mensen zijn volgens hem gemakkelijker te vangen met stroop dan met azijn. Zijn werk wordt vergeleken met de uittocht (uit Egypte) en hij ziet een parallel met de woestijnervaring uit het Oude Testament. Hij vervult diverse rollen: behoeften-signaleerder, samenroeper, redacteur, gespreksleider, ideeënaandragers, stimulator, bewaker van continuïteit, intermediair, feedbackgever en cultuurvertaler. De activiteiten van pastor Bas zijn niet altijd succesvol. Zo stimuleert hij een vrouw om naar een pseudo-therapeut te

gaan, die haar vervolgens financieel oplicht.

Een prachtig voorbeeld van succesvol ombuigen is het verhaal van het voetbaltoernooi. Wanneer de pastor aan een alcoholistische man vraagt wat zijn dierbare herinneringen zijn, herinnert deze zich plots een glorieus voetbaltoernooi in zijn jonge jaren. Voor de pastor biedt deze nostalgische verwijzing een aanknopingspunt. De makers van weleer worden opgetrommeld en opnieuw wordt een voetbaltoernooi georganiseerd. Ook de pastor voetbalt mee. Het is een *turning point* – later door Baart nauwgezet theoretisch verklaard – en deze wijkbewoner gaat van dat moment af geleidelijk een spilfunctie vervullen in de buurt en in de vele activiteiten die deze pastor uiteindelijk zal losslaan. Alles draait om het aanboren van energie voor toekomstige activiteiten, die soms ook helpen om de regie over het eigen leven te hernemen. Deze alcoholist wordt ‘beheerder’ van een pandje voor buurtactiviteiten en krijgt ten slotte een Melkertbaan.

Ombuigen betekent dat buurtbewoners verantwoordelijk worden voor hun activiteiten. Aanjagers en sleutelfiguren worden opgespoord en buurtgroepen opgezet. Bij een van de bewoners kunnen kinderen altijd terecht om te spelen, aandacht te krijgen en wat te eten. Individuele problemen worden waar mogelijk omgezet in collectieve acties. De pastor bevordert ‘kadervorming’ wat niet zonder problemen verloopt, want in de comités en clubjes ontstaan conflicten door nepotisme en geldingsdrang van deze ‘kaderleden’.

WERKMODEL PASTOR ANNE

Pastor Anne kiest in haar werkmodel andere accenten. Zij legt de nadruk op het stichten en onderhouden van het leven. Door met buurtbewoners te eten, te spelen, te winkelen, feest te vieren, te picknicken of rotzooi op te ruimen, knoopt zij betrekkingen aan. Zij nodigt mensen uit om contact te maken, ook fysiek. Zij raakt de buurtbewoners aan: kroelt, streelt, legt de hand op, zegent, zoent, droogt tranen et cetera. Conflicten gaat zij niet uit de weg en zij kiest nadrukkelijk voor de bedreigde partij – vaak kinderen. Langs een vaste route zwerft zij over straat (‘naderen en nestelen’ noemt Baart dat) en zoekt vooral contact met vrouwelijke sleutelfiguren. In een crisisgeval treedt ze desnoods op als plaatsvervangende ouder. Zij reist bewoners achterna en bezoekt hen in een ziekenhuis of afkickcentrum. Via tussenpersonen ontwikkelt zij netwerken. Zij zet kinderen

of volwassenen achterop de fiets en onderweg wordt zij geconfronteerd met afschuwelijke verhalen. Zij zoekt vergeving en ruimte door begrip op te brengen, door kwesties niet zwaar toe te rekenen en zij probeert te voorkomen dat situaties escaleren door rancune en gramschap. Bewoners worden door haar geholpen bij het maken van existentiële keuzes en zij stimuleert dat mensen alternatieven afwegen. Zij helpt bewoners naar instanties te bellen, ze helpt ook door waar nodig administratieve handelingen te vervullen en op te komen voor hun belangen. Soms worden religieuze thema’s besproken en maakt de pastor gebruik van haar sociaal-culturele kapitaal. Zij zoekt, vindt en bereikt de meest weggestopte buurtbewoners.

Met kinderen onderneemt ze allerlei (vrolijke en ernstige) activiteiten. Als ecologische leerstrategie kiest ze ervoor om kinderen uit de buurt te halen en buiten de wijk bezoeken af te leggen aan een museum, bibliotheek, schouwburg, zwembad en bioscoop. In tegenstelling tot pastor Bas zoekt pastor Anne frequente samenwerking met reguliere hulpverleners en verleent medewerking aan het opstellen van gecoördineerde behandel- en interventieplannen. Zij besteedt ook aandacht aan beleidszaken. Ze vervult rollen als bruggenhoofd, pleitbezorger, reisgenoot, signaleerder en vehement criticus.

EEN CULTUURKRITISCHE STUDIE

Andries Baart is een dubbeltalent. Hij beweegt zich zowel binnen in het discours van de pastorale theologie als dat van de sociale-interventiekunde en hij overschrijft regelmatig grenzen.

Deze twee disciplines zijn van oudsher verwant. De professie van veranderkundige of adviseur is niet van recente datum. Agogen waren in de oudheid reeds werkzaam als politiek raadsman, ontwerper van constituties of biechtvader. In de verschaalde programma’s van de opleidingen wordt helaas aan de historisch-wijsgerige dimensie van ons vakgebied te weinig aandacht geschonken. Maar de multidisciplinaire benadering van Baart opent theoretisch-conceptueel nieuwe perspectieven en nodigt uit tot een debat over fundamentele kwesties, zoals de verhouding tussen presentie en sociale interventie. De theoretische importantie van het werk wil ik toelichten aan de hand van enkele uitgangspunten.

Het wereldbeeld van Baart kunnen wij wellicht verhelde-

ren door gebruik te maken van de vier oriëntaties die Van Dinten onderscheidt in zijn boek *Met gevoel voor realiteit* (2002):

- * interne oriëntatie rationele zekerheid (IORZ),
- * interne oriëntatie absolute zekerheid (IOAZ),
- * externe oriëntatie sociale zekerheid (EOSZ), en
- * externe oriëntatie in absolute zin (EOAZ) (zie ook de boekbespreking van Van Dinten in *Sociale Interventie* 2003/1).

Onze westerse cultuur wordt sinds de Verlichting gedomineerd door de eerste twee wereldbeelden: IORZ en IOAZ. Mensen menen op basis van rationeel inzicht de werkelijkheid te kunnen verklaren en te beheersen en maken daartoe gebruik van technische interventies. Empirisme en rationalisme voeren de boventoon. Baart gaat echter uit van een andere ontologie. Mensen ontlenen hun zin en betekenis aan een externe (transcendente) oriëntatie en gezamenlijk zijn personen in staat een leefbare en bewoonbare wereld te scheppen. Dit wereldbeeld van Baart (EOAZ in combinatie met EOSZ) is in onze gesecculariseerde wereld zeker niet gangbaar. Het vormt de basis van de door hem ontworpen presentietheorie. De transcendente oriëntatie wordt door Baart overigens niet dichtgetimmerd; hij spreekt herhaaldelijk van 'immanente' of 'kleine transcendentie' (bijvoorbeeld op p. 694-695). Duidelijk is dat hij zich verzet tegen dogmatisme, fundamentalisme en orthodoxie – of dat altijd rijmt met de moraal-theologische opvattingen van de sponsor (de kerk), wordt door Baart niet nader uitgewerkt. Qua wereldbeeld en maatschappijopvatting is Baart een cultuurcriticus.

HET MENSBEELD IN DE PRESENTIE-THEORIE

Baart kiest voor de actor-optiek. Mensen zijn handelende wezens. Zij staan doelbewust en doelgericht in het leven. In de verhandeling over een presentietheorie speelt het actorschap – naast een theorie van het er-zijn – een centrale rol; Baart kiest voor een breed antropologisch perspectief. Mensen worden niet gereduceerd tot machines, materiële objecten of louter spiritueel behoeftigen. Hij beschrijft mensen van vlees en bloed met hun wirwar aan fysieke, materiële, psychische, sociale en geestelijke verlangens en frustraties. Het menselijk bestaan is volgens hem óók tragisch. Lijden is in zijn beschouwing een antropologisch, en ook moreel, kern-

begrip. Op basaal niveau betekent dit dat voor elke persoon het welbevinden van belang is. In sterke mate wordt het leven bepaald door fysieke en materiële bestaanscondities. Hoewel armoede in materieel opzicht ellendig is, hebben andere aspecten van het leven eveneens betekenis. Uitsluiting acht Baart in onze maatschappij zelfs ellendiger dan armoede. Uitsluiting betekent dat mensen hun verhalen niet mogen vertellen en dat zij als persoon worden miskend. Mensen zijn niettemin verhalenvertellers en vinden – en dat blijkt een zeldzaamheid – bij de pastores gewillig gehoor. Met de pastores kun je over vrijwel alles praten. Hun werk is er ook op gericht het morele actorschap te stimuleren. Baart neemt aan dat een (levensbeschouwelijk) zingevend kader voor actoren van belang is om richting te geven aan hun bestaan.

Mensen zijn sociale wezens en gaan met verschillende anderen uiteenlopende relaties aan. Baart biedt verfijnde modellen, waarmee betrokkenheid, relaties en interacties in kaart worden gebracht. Hij trapt dus niet in de sociologische valkuil om maatschappelijk gemarginaliseerde groepen over één kam te scheren, maar getroost zich veel moeite om via het veldwerk van de pastores aan te geven dat elke buurtbewoner op een persoonlijke wijze omgaat met mogelijkheden en beperkingen. Buurtbewoners ontwikkelen zeer uiteenlopende stijlen van overleven en gaan wisselende coalities aan met familie, andere buurtbewoners en hulpverleners. Onder meer aan de hand van complexe typologieën (in termen van sociale patronen en culturen) verkent en verklaart hij de uiteenlopende betrekkingen tussen mensen onderling en tussen hen en de systemische sfeer. Precies in die modellen en patronen licht de betekenis van 'presentie' op.

DE ETHIEK VAN DE PRESENTIE-THEORIE

De presentiebenadering onderscheidt zich in veel opzichten van de reguliere interventionistische benadering, maar misschien nog wel het meest doordat de pastores *niet gericht zijn* op het oplossen van problemen. Ze zijn aanwezig, disponibel, beschikbaar voor de ander. Ze luisteren en voeren een dialoog – met praktische consequenties overigens. Het gedachtegoed van bijna vergeten auteurs als Buber, Marcel en Levinas wordt actueel en krijgt in dit boek een praktische en dialogisch-existentiële betekenis en diepgang. De relatie

tussen presentiebeoefenaar en buurtbewoner wordt gekenmerkt door een reciproque hermeneutiek. Actoren kunnen zichzelf een plausibel verhaal vertellen, kunnen zich in anderen verplaatsen en staan open voor kritiek en commentaar. Een ideale relatie staat in het teken van zorg en Baart ent zijn presentietheorie dan ook op de 'ethics of care' (Tronto). Op basis van deze legitimeringen kunnen de pastores grenzen stellen aan de pastoranten. In de Westerse samenleving domineren andere ethische posities dan hier worden geschetst.

- * Zo vormt de formeel-deontologische ethiek van Kant de grondslag voor de universele mensenrechten. Kant stelt de persoonlijke autonomie centraal. Personen zijn in staat tot moreel handelen wanneer zij vrijwillig hun levenswandel in overeenstemming brengen met de categorische imperatief. Dit impliceert respect voor de medemens, eerlijkheid en instandhouding van het leven. Charitas wordt door Kant uitdrukkelijk afgewezen, het publieke leven duidelijk onderscheiden van het private burgerlijke leven en in politiek opzicht is een scheiding van machten noodzakelijk. Respectvolle omgang tussen personen leidt, in vergelijking tot de zorgbenadering, tot uiterst gedistantieerde relaties.
- * De utilitaire positie vormt een andere belangrijke legitimering. Mensen streven naar geluk en handelen uit welbegrepen eigenbelang. Verzorgingsarrangementen zijn voor de burgers aantrekkelijk, omdat de baten op lange termijn tegen de kosten opwegen. De utilitaire ethiek is dominant in onze consumptie- en verzorgingsstaat. De maatschappij is bereid te investeren in hulpverlening om nog groter maatschappelijk ongemak te voorkomen en al teveel onrust te elimineren. Welzijnsexperts kunnen taxaties maken welke interventies het meest effectief zijn en basispakketten aan zorg samenstellen.
- * De emancipatorische richting staat eveneens in de traditie van de Verlichting. Te denken valt aan de discousethiek van Habermas, die gericht is op het bevorderen van emancipatie van burgers. Politiek handelen heeft daarbij het primaat.

In de presentietheorie die Baart ontwerpt, is geen van deze drie maatgevend; hij stelt zich op als zorgericus en ook daarmee neemt hij in het huidige debat een kritische positie in. Het thema normatieve professionaliteit mag wat mij betreft nog eens uitvoerig terugkomen. Hoewel Baart de nodige aandacht schenkt aan norma-

tief-ethische vraagstukken vraagt dit aspect van de presentietheorie nadere doordenking. Het is de moeite waard om de postulaten van de ethiek van de zorg te contrasteren met verschillende (post)moderne filosofische en moraal-theologische posities.

HET ONDERZOEK

De presentietheorie geeft niet alleen een kleurrijke beschrijving van het uitvoerend werk aan de hand van de lotgevallen van de pastores, maar biedt tevens een stevig kader voor praktijkgericht onderzoek. Deze ondersteuning is een gestalte van professionalisering en vindt plaats in de vorm van handelingsonderzoek. Hierdoor wordt het mogelijk om te reflecteren op dit type (pastoraal) werk, waarbij gelijktijdig tal van leerprocessen plaatsvinden. De pastores zijn *reflective practitioners*. De ervaringen van de pastores zijn weliswaar lokaal van aard en leiden tot verschillende methodische uitwerkingen, maar de inzichten die aldus worden verworven zijn generaliseerbaar en relevant voor werkers en adviseurs in zowel de pastorale als agogische sector. Handelingsonderzoek in deze vorm is vraaggericht. Het praktische belang staat voorop: het gaat om het verbeteren van de positie van de betrokkenen, in dit geval de wijkbewoners. Via handelingsonderzoek ontwikkelt Baart praktijktheorieën, die normatief zijn en een lokale validiteit bezitten. Werkmodellen verschillen per persoon en kunnen vervolgens onderling vergeleken worden. Door gebruik te maken van een groot aantal gevalbeschrijvingen en diverse projecten kristalliseren zich hoofdlijnen uit.

In Baarts onderzoek lopen de (dertien) verschillende onderzoekslijnen door elkaar heen: conceptueel, theoretisch en empirisch. Theorie en praktijk wisselen elkaar af en worden via pendelbewegingen met elkaar verbonden. Praktijksituaties worden apart beschreven, soms in boxen, soms door gebruik te maken van typografische variatie.

Het empirische deel van Baarts onderzoek is uitgevoerd als meervoudige gevalsstudies van diverse projecten. Als bronnenmateriaal fungeren beschrijvingen van gebeurtenissen en reflecties daarop, veldinterviews met afnemers van de pastorale zorg, inhoudelijke analyses van documenten, dagboeknotities en reflectieverslagen, zelfobservaties, jaarverslagen, supervisiegesprekken, et cetera. Verhalen worden omgezet in teksten. Aan buurtbewoners is in interviews gevraagd een beschrijving te

geven van de activiteiten van de pastores. Interviews met pastores en wijkbewoners werden afgenomen zonder agenda. Deze interviews werden opgenomen, uitgetypt, vervolgens opgedeeld in scènes en (net als de verhalen) door Baart op de gebruikelijke kwalitatieve manier geanalyseerd. Verslagen daarvan werden aan de pastores alinea voor alinea voorgelegd met het verzoek om commentaar, uitleg en precisering.

De onderzoeker treedt op als kritisch hermeneuticus. Elke uitleg is selectief en in zekere zin komt de onderzoeker zichzelf dan ook tegen. De gesprekken met de pastores zijn zeker niet kritiekloos. Er wordt stilgestaan bij praktische en morele dilemma's, die te maken hebben met een diffuus beroepsprofiel en met de open benadering – in het boek worden stukken van die spannende gesprekken afgedrukt. Baart weet op een bijzondere wijze de geesteswetenschappelijke traditie leven in te blazen, geflankeerd door empirisch-rationele en maatschappijkritische inzichten. Theorieën bieden begrip en kaders om verschijnselen te beschrijven en begrijpen, en Baart gaat daarbij nadrukkelijk interdisciplinair te werk. Theologische, ethische, veranderkundige, literaire, psychologische, economische en zeker ook filosofische theorieën fungeren als hulpmiddelen om te reflecteren op praktijksituaties. Deze zoekrasters kan men opvatten als methodische interventies van de onderzoeker (vgl. Midgley).

Diverse theoretische kaders en normatieve overwegingen worden van de academische stal gehaald en losgelaten op de casuïstiek. Denkkaders zijn elk partieel geldig, maar door combinatie en dankzij de multidisciplinaire benadering lukt het om de praktijken van de pastores met uiterste acribie te doordenken en te reconstrueren. De veelheid aan theoretische perspectieven en schema's is aanzienlijk. Soms wordt de auteur hyperactief en krijg je als lezer een sik van Baart. Het is dan verstandig het dikke boek even weg te leggen.

De verhalen van de pastores worden zo dus op een kritisch-constructieve wijze tegen het licht gehouden, onder meer in confronterende gesprekken. Maar tevens wordt aandacht geschonken aan de vooringenomenheid van de wetenschappelijk onderzoeker zelf. Baart is zich bewust van de dubbele hermeneutiek, die kwalitatief onderzoek nu eenmaal met zich meebrengt. De pastores vertellen hun subjectieve verhalen. De onderzoeker reflecteert hierop en tracht ordening en structuur aan te brengen, maar wordt zelf beïnvloed door zijn vooroordelen en theoretische en normatieve referentiekaders.

OPBRENGST EN RELEVANTIE

Als onderzoeksresultaat presenteert Baart een ontwerp van een praktijktheorie. Deze bestaat uit vuistregels, recepten, regels voor het handelen, omvat zoekkaders en heeft een empirische basis. Het biedt professionals innerlijke sturing en verschaft hun een normatief-richtinggevend kader. De praktijktheorie, die Baart in zijn lijvige boek van ruim negenhonderd bladzijden ontvouwt, is in samenspraak met de werkers ontwikkeld: zij fungeerden als medeonderzoekers. Het resultaat van dit jarenlange, soms moeizame, leerproces is een presentietheorie. Voorwaar een *opus magnificum*. Baart geeft bescheiden aan dat dit niet de ultieme praktijktheorie is, maar een proeve. Nadrukkelijk spreekt hij van een presentietheorie.

Ik heb het vermoeden dat vanuit een pastorale optiek dit werk zeer geslaagd kan worden genoemd. Mensen en groepen, die buiten het bereik van de gevestigde kerk vallen, worden op deze wijze bereikt. In vroeg-christelijke zin worden als het ware nieuwe gemeenschappen gesticht. Diaconaal betekent de wereld bewoonbaar en leefbaarder maken dankzij de aanwezigheid van deze zielzorgers. Presentie is zonder meer een sleutelbegrip en grondhouding in het pastorale discours. Vanuit het perspectief van de sociale-interventiekunde concentreer ik mij op de profane aspecten van Baarts meesterstuk. Met deze selectieve wijze van lezen doe ik Baart op voorhand onrecht. De sociale-interventiekunde is als discipline niet uitgekristalliseerd, hoewel er op hoofdlijnen overeenstemming over kernthema's bestaat. De presentietheorie werkt stimulerend om postulaten van de sociale-interventiekunde te articuleren. De sociale-interventiekunde stelt mensen centraal in hun werk-, leer- en leefomgevingen. Zij zijn actoren die doelbewust en doelgericht kunnen handelen en hun repertoire aan bekwaamheden gedurende hun gehele leven kunnen opbouwen en vergroten. Uitgangspunt vormt de leefwereld van actoren, niet de maatschappelijke of organisatorische structuren. Daarmee zijn sociale interventies duidelijk te onderscheiden van technische interventies.

Sociale interventies beginnen op microniveau, maar hebben consequenties op meso- en macroniveau. Ze vormen activiteiten of programma's, die aansluiten bij en gericht zijn op veranderingen. Via sociale interventies wordt een reflectieve ruimte gecreëerd teneinde speelruimte te vergroten. Veranderingen beginnen met

bewustwording. Naast de empirisch-rationele, macht-, dwang- en normatief-reëducatieve strategieën van verandering (Bennis, Benne & Chin) kan een facilitaire strategie (Mintzberg) worden onderscheiden. Maar de presentietheorie van Baart toont ons hier nog wat anders.

Voor de grondslagendiscussie is het onderscheid tussen presentie en interventie belangwekkend. Baart getroost zich veel moeite om presentie nadrukkelijk te onderscheiden van interventie, hoewel hij onderkent dat de scheidslijnen vloeiend zijn. Soms plaatst hij presentie tegenover sociale interventie, in andere passages benadrukt hij zo niet de verwantschap dan toch de verwevenheid. De verhouding tussen presentie en sociale interventie is een theoretische puzzel en het lijkt verstandig dit onderwerp uit het verrassingspakket van Baart voorzichtig uit te pakken. Binnen dit bestek beperk ik mij tot enkele losse opmerkingen.

- * Ik heb de indruk dat bij presentie de werkoriëntatie of -modus 'laten' overheerst en bij sociale interventie de nadruk ligt op 'maken'. Interventie kan men in ruime of beperkte zin opvatten. Zo kan intentioneel niet-handelen of het doelbewust opschorten van interventie, afhankelijk van de begripsbepaling, gezien worden als een zeer effectieve vorm van veranderingkundig handelen. Indien interventie in deze zin wordt verbreed zijn de contrasten met presentie ook minder scherp.
- * De presentiebenadering heeft duidelijk raakvlakken met de facilitaire veranderingsstrategie van Mintzberg, terwijl in de sociale-interventiekunde de normatief-reëducatieve veranderingsstrategie wordt gefavoriseerd.
- * In de presentietheorie staan de entree- en oriëntatiefase centraal; in de sociale-interventiekunde wordt meer nadruk gelegd op het ontwerpen van programma's en op beleidsmatige aspecten.
- * Competentie is een sleutelbegrip binnen de sociale-interventiekunde. Onder competentie versta ik een arsenaal aan bekwaamheden met behulp waarvan actoren in staat zijn specifieke problemen in uiteenlopende situaties effectief op te lossen. Qua legitimering zoek ik aansluiting bij het pragmatisch-constructivisme (J. Dewey, G.H. Mead). Probleemoplossend handelen vergt zorgvuldige deliberaties, is selectief en inventief. Vanuit de sociaal-interventionistische invalshoek acht ik de bijdrage van Baart uiterst waardevol als methode om de

unieke en impliciete, stilzwijgende bekwaamheden van ervaren professionals expliciet te maken. Beoefenaars van de presentiebenadering zijn zeer hoogwaardige professionals. Het zijn spirituele zwaargewichten. Baart ontwikkelt een aanzet tot een competentieprofiel, rondom de werkoriëntaties individualiteit, mutualiteit, socialiteit en burgerschap en combineert deze met de professionele rollen van vriend, hulpverlener en moralist. Belangrijke bouwstenen van competentie komen aan het licht, zoals het persoonlijk functioneren, de samenwerking en culturele vormgeving. In het profiel van de pastores ligt de nadruk op het betrekkningsniveau (Watzlawick). De rol van werkers binnen een organisatie wordt onderbelicht, hetgeen begrijpelijk is omdat de pastores als solist opereren binnen een vrije beleidsruimte.

NOGMAALS: DE SOCIALE-INTERVENTIEKUNDE

Hoewel Baart benadrukt dat de pastores niet gericht zijn op het (helpen) oplossen van problemen, is een andere receptie mogelijk wanneer dit boek door een veranderingkundige bril wordt gelezen. Dankzij hun presentie lukt het de pastores in een vrijwel uitzichtloze situatie relaties aan te knopen en op betrekkningsniveau een samenwerkingsbasis te leggen. Zij ontwikkelen met de buurtbewoners een netwerk en construeren nieuwe sociale realiteiten, biotopen van sociale cohesie. De pastores activeren de probleemoplossende mogelijkheden van de buurtbewoners, bevorderen *empowerment* en stimuleren lokale competentieontwikkeling. Zij boeken daarbij langs een omweg aantoonbare resultaten. Deze bijdrage van Baart is zowel vanuit een academisch als vanuit een beroepsgerichte perspectief uitermate belangrijk voor de verdere ontwikkeling van de sociale-interventiekunde. Vanuit de wetenschappelijke invalshoek biedt het een uitstekend voorbeeld van handelingsonderzoek. Niet alleen voor pastorale werkers, maar ook voor maatschappelijke en culturele 'ondernemers', zoals procesadviseurs, (kennis)managers, consultants, uitvoerende professionals, opleiders en trainers, biedt het boek van Baart relevante inzichten. Supervisoren kunnen er veel van hun gading vinden. Ogenscheinlijk zijn de verschillen tussen 'multiprobleem gezinnen' (die in Baarts boek centraal staan) en zogenaamd maatschappelijk aangepaste cliënten groot, in de

praktijk zijn er overeenkomsten. De wereld van cliënten is chaotisch, turbulent, conflictueus en wordt gekenmerkt door persoonlijke tegenstellingen, communicatiestoringen en rivaliserende discoursen. In de praktijk gaan veranderkundigen veel te snel over tot interventies.

Veranderkundigen blijven dan buitenstaanders, die kortstondige successen boeken via oppervlakkige sociaal-technocratische ingrepen. Baart leert ons dat deskundigen veel te snel standaardoplossingen aanreiken.

Om effectief sociale interventies te kunnen plegen, is het bij elke stap die gezet wordt, van groot belang zorgvuldig te luisteren naar de betrokkenen zodat overhaast handelen wordt voorkomen.

Om medeactor te worden, moeten veranderkundigen zich kwetsbaar opstellen, 'exposure' ondergaan, gesprekken voeren zonder agenda's en minder gefixeerd zijn op resultaten. Met dit boek heeft Baart niet alleen het pastorale werk en de praktische theologie, maar ook de sociale-interventiekunde een grote dienst bewezen en de basis aangereikt voor inspirerende onderzoeksprogramma's.